

Fadervor du som bor i Klampenborg

Oplæg ved Værkstedskirkens seminar 23.03.1985

Publ. i Værkstedskirken 53/1985.

Jeg kommer fra en anden branche end jeres, men jeg kan høre på det, Per Jensen sagde om bogen, at det ikke er en helt fremmed verden i forhold til mit område, »børn og kultur«. Der kører også den historie, som handler om at lokke de uskyldige små ind på en børnekultur, som kan føre dem frem til den »rigtige« kultur, til skønlitteraturen fra børnelitteraturen. Børnekulturen er en institution i samfundet i dag på samme måde som kirken – efter min mening – er en institution, som har fået mindre betydning i børneopdragelsen, end den tidligere har haft, hvor den har været en af de helt centrale institutioner i opdraget af den opvoksende slægt. Det er noget, jeg selv har mærket på krop og sjæl, og derfor har jeg det lidt blandet med denne sammenhæng.

Jeg kender til religion, kirker og præster, men specielt til den måde, jeg har mødt kirken og dens stofområde på i skolen, hvor det helt oplagt er blevet brugt som et disciplinmiddel. I kan tage sådan noget som morgensang og Fader Vor. Det har direkte udløst en modkultur hos børnene. Det spændingsfelt tror jeg er vigtigt, også når man skal tale om børn og gudstjeneste i dag. De fleste af os har fra barndommen indbygget et oppositionsberedskab i forhold til religion og kirke. Jeg ved ikke, hvor meget I kan huske af det, for de fleste af jer er jo nok kommet indenfor i varmen og har skiftet parti på et tidspunkt. Men vi blev jo marcheret op

i skolegården i lange rækker med gårdlærerne som sergenter, og så blev vi lukket ind i aulaen, hvor vi om morgenen kunne være et tusind børn med lærerne som et geled af sergenter hele vejen rundt, og så et podium, hvor skoleinspektøren stod og overskuede forsamlingen. Så skulle der synges morgensang og bedes Fader Vor. Det oplevede man som et led i den undertrykkelse, der var i skolen, som et led i disciplinapparatet. Vi stod der på vores rækker, og vi foldede hænderne, men vi foldede dem ikke rigtigt; det så ud som om. Ligesådan med at bøje hovedet. Jeg kan tydeligt erindre den fornemmelse, det gav i nakken. Man bøjer ikke hovedet rigtigt; de skal ikke få én helt. Det stritter imod. Der er tale om en form for modritualisering. Det er ikke ritual, men en ritualiseret udtryksform, som flourerer i børnekredsløb, og som vi arver fra tidligere generationer af børn. De ord, der kommer ud af munden på én, i hvert fald, hvis man er dreng, er andre. Hvis man fx synger Morgenstund har guld i mund .. så tilføjer man 'og bly i røven'. Eller man siger det alternative Fadervor, som lyder: Fadervor du som bor i Klampenborg, hellig vorte på næsen, giv os i dag vort daglige brød, bare ikke havregrød osv. Det var formler, der lå som et beredskab, udtryk som gik igen og igen, dvs. de er ikke bare fundet på i farten. Der ligger et ret langvarigt udviklingsforløb bag, før man har tilegnet sig de modkulturelle formler. Det var et

nødvendigt led i vores overlevelse, for det var noget med, at de ville stjæle din identitet, de ville stjæle dig selv fra dig. Jeg tror, det her meget at gøre med den form, som indgik i det tilrettelagte liv, som er tilrettelagt af magthavere. Det er en fremmedbestemt situation, hvor du skal makke ret efter nogle andres viljer og krav og lægge dit liv ind i en bestemt skematik, som er bestemt udefra. Det betyder, at du som aktivt væsen er berøvet muligheden for at bestemme, hvem du selv er. De andre vil bestemme, hvem du skal være. Det er så at sige et pres i retning af at få produceret sin identitet udefra.

Jeg tror, det er en almindelig oplevelse for mange i min generation, at vi har det forhold til kirken. Kirken er en medspiller i dén disciplinering og i dén tilrettelæggelse af det daglige liv. I modsætning til opdragelsesapparatet – også den officielle børnekultur (som på mange måder også er fremmedbestemt, hvad enten det handler om litteratur eller TV etc.) – havde vi en 'børns kultur', som var en oppositionskultur, en form for protest. Det kunne være midler, som kunne bruges i forhold til skolen og den disciplinering, vi var udsat for dér. Det kunne være i forhold til religionen. Det tror jeg imidlertid ikke er kernen i den kultur. Det er et mønster, der udvikler sig i kraft af, at man kommer i opposition til nogle ydre rammer. Der gøres meget for at sluse børn ind i systemet, hvad enten det er kulturelle eller skolesystemet med oplæring af færdigheder, af roller og den slags ting. Nu om dage har vi ikke ridefogeder til at tvinge os til at makke ret, men tilrettelæggelsen er indlejret i systemer. Det betyder ikke, at autoriteten forsvinder, den bliver fluktuerende, men den er der ligefuldt, og den opleves også som et modsætningsforhold

hos børn som en oplevelse af tvang, der kommer udefra, og et spørgsmål om at stritte imod det. Det er noget, der slår igennem hos børn allerede i 3-års alderen, trodsalderen – med et gammelt ord. Det er noget, der indgår som et dagligt drama i en masse forskellige sammenhænge dagen igennem, hvor det er de voksne, der udøver en tvang, men den er også indlejret i systemer, der virker som tvang i forhold til ens livsudtryk.

Det er den 'børns kultur', jeg vil prøve at ride nogle hovedtræk op i, for så siden at sætte dem i relief til og få dem forbundet med kirke og ritualer. Der sker en omklamring. Du var inde på det at lave en børnevenlig gudstjeneste, altså glasur om pillen, så den kan glide ned. Det er den moderne opdragelsestaktik, der går på den led. Et af de spørgsmål, jeg stillede mig selv, da jeg fik opfordringen til at komme her, var »*Hvad fanden er de nu ude på?*« Det er det samme spørgsmål som i forhold til skolen, altså noget med at overtage nogle af de ting, som man ved, at børn ønsker, og som de har lyst til, og som de kan, og så produktudvikle dem som instrumenter for et andet ærinde, en smart form for sjælefangeri.

Denne type børnekultur er ikke særlig påagtet. – Den er i meget høj grad også usynlig i voksenhøjde. Den opleves for det første tit som pjat. Mere eller mindre har vi en sådan holdning til leg. Med ét ord kunne man sige, at den kultur er 'leg', og så forstå det i bred forstand. I hvert fald er der en værdisætning i vores samfund, der går i retning af, at leg er noget, der har med barndom at gøre, og der er vores kultur anderledes end en hvilken som helst anden kultur, man kan komme i tanker om, tror jeg. Leg er reduceret til en børneaktivitet, og selve det at udtrykke sig

gennem leg er ikke noget, der har nogen værdi i vores samfund. Vi sætter ingen opdragelse ind på, at børn bliver gode til at lege, at fortælle historier osv. Vi møder også disse udtryk med en anden slags reaktioner, for vi oplever dem ofte som noget, der sætter grus i vore maskinerier, slet og ret som larm. Det betyder, at vi også kommer til at opleve dem som en form for fuldstændig kaotiske udtryk. De er tilfældige, de opstår plukvis og punktvis som noget, børn lige ryger ud i.

Ikke desto mindre mener jeg, at der her er tale om en kultur, som for det første betyder meget, når det handler om børns udvikling i det hele taget. En stor del af deres sproglige, deres kropslige, motoriske, deres bevidsthedsmæssige evner og færdigheder, tror jeg, udvikles i leg.

Vi har i vores børneopdragelse et meget funktionalistisk syn på opdragelse og udvikling og på børn. Bare tag det sproglige, der har vi et sprogligt udviklingshierarki, der fører frem til som et målpunkt, at børn er i stand til at udtrykke sig abstrakt i logiske, årsagsmæssige, tidsmæssige begreber og sammenhænge. De små børn bliver betragtet som mangelfulde. Den måde, børn lærer sig sprog på, er en anden. Jeg siger udtrykkelig 'lærer sig', for det er ikke os, der lærer dem det. De lærer det ved aktivt at tage sproget i brug og bruge det til noget. Det har en brugsværdi for dem at tilegne sig sproget. Det er klart, at de små børn udtrykker sig ikke i den form, vi udtrykker os i. De udtrykker sig på nogle andre måder, som for mig at se er mere avanceret end et logisk sprog. Et logisk sprog er endimensionalt. Det orienteres stort set mod betydningssiden, hvor en væsentlig del af børns sproglige intensitet ligger i, hvad jeg vil kalde den æstetiske side af sproget, fx den side, der

handler om sprog som lydmateriale. Når de lærer sig at sige ting, kan de gå og tygge på et ord, som har fæstnet sig hos dem, fordi det er godt at have i munden, det er en god lyd at have i munden. Den kan evt. bruges rytmisk. Den har måske en form for gennemslagskraft. Den kan skabe nogle reaktioner. Men det er i høj grad et spørgsmål om, at den materielle side af sproget betyder noget. Den er den, jeg kalder den æstetiske side. Hele vores sprogopdragelse går faktisk ud på at fokusere på betydningssiden og aflære den anden side som fejl, som mangel. Jeg kan give et eksempel på det. Der var et af mine børn, som på et vist tidspunkt havde snab-let sådan et ord op. Det indgik på det tidspunkt i sproget, ligesom i dag 'lissom' eller 'som sådan' eller 'helt sikkert'. Dengang var det 'forholdsvis'. Vi har sikkert siddet nogle stykker fra universitetet og snakket sammen, og så har vi sagt 'forholdsvis' og set meget betydningsfulde ud, men 'forholdsvis' er også et bruskord, der ligesom ordet 'sikkert' gør udsagnet blødere, mere vattet. Han var 2-3 år og gik og brugte det: forholds-vis og med den mine på. Det kunne også være rytmen, han kunne lide. Han kunne også bruge det som navneord: *»Jeg tager lige noget forholdsvis«*. Det er en meget almindelig måde at få et ord til at falde på plads, men det var også godt i sig selv. Det var ikke for ham bare et projekt at få fat i, hvad det betyder, og hvordan det kan bruges. Ordet er i sig selv vigtigt. Jeg mener, at den side af sagen, som jeg kalder den æstetiske, er en afgørende betingelse for, at sprog bliver aktivt hos børn.

Jeg kunne godt tænke mig at prøve at få jer til at sige det ord 'forholdsvis', så I kunne mærke, hvordan det ligger i munden. Prøv at mærke det rent fysisk. Det første ligger langt tilbage ved stemme-

båndene, og det næste led kommer op midt i munden, og til sidst får I en enormt spændt lyd helt forrest i munden. En stor del af artikulationsapparatet bliver taget i brug. Det ville være et fantastisk godt ord at træne børn på, hvis de skal have udviklet deres talefærdighed, og det er i virkeligheden meget tit sådan, man lægger sprogopdragelsen til rette. Jeg vil bruge et ord som kultivering om det, som børn gør. De kultiverer lyden, de kultiverer ordet. De tager det i brug, de gør noget ved det. De lader det ikke bare ligge som noget, der overgår dem, eller som bare er, men de udfolder en virksomhed i forhold til det. Det gør de i forhold til sproget, og det gør de også i forhold til deres omgivelser, hvad enten det er de fysiske eller de sociale omgivelser.

Nu kom jeg med flyveren herover, og der var sådan en mappemand, der snublede, da vi gik ud. Vi kom gående, vi var målrettede, vi skulle ind i hallen, og vi skulle videre. Vores gang er slet og ret et fragtmiddel for os; det må ikke sætte grus i systemet. Det er gnidningsfrit, bare et instrument, og vi har glemt det. Og så snubler han, og hvad gør han så. Han vender sig lige, børster ned ad sig og går så, som om ingenting var hændt. Jeg ville givetvis gøre noget lignende, men måske være lidt mere jovial. Vi kan snuble på forskellig vis. En bonde vil snuble på sin måde, kontorfolk på deres måde. Det er bestemt af vores socialrolle. Det er en rolle-typisk adfærd. Et barn vil snuble på en helt anden måde. De af jer, der har prøvet at gå med et lille barn i hånden, ved også, at der sker noget med den gang. Det kan være, unger snubler over en flise, og det kan være anledning til at slå sig, hvis de synes, at det kan være godt lige at blive taget op, sådan lidt sabotage af, at der er

drøn på, og man skal skynde sig, og helst have ungen afleveret lidt effektivt, før man skal videre. Men i de fleste tilfælde vil der ske noget andet, så falder ungen ind i en særlig gangart, og går det hurtigere, kan det blive hop eller noget andet. Der sker det, at der udløses en form for gangart, og er der flere børn til stede, vil man se, at de andre børn også begynder på det, og så sker der en udvikling af det.

Vores gang er et fragtmiddel, der skal bringe os herfra og dertil x—x. Børn skal selvfølgelig også et bestemt sted hen, men der er et liv, der skal leves undervejs, og det har de midler til at gøre, så gangen bliver en udtryksform for dem. Den er noget i sig selv samtidig med, at den er skridt på vejen. Det som nemt udløser konflikter, netop fordi det helst skal gå effektivt, er at vi har en anden måde at have de livssekvenser på, end børn har. Den historie med snubleriet kan meget let blive en konflikt.

Samtidig er dette her ikke noget tilfældigt, noget der kommer ud af luften. Det er vigtigt at holde fast i, at det ikke er et spørgsmål om, at børn bare er spontane, men det er også et spørgsmål om, at de har et beredskab af færdigheder, som er lært af de andre, og det er heller ikke bare lysten, der driver værket, men de er nødt til at kunne nogen ting, ting som er af en anden art end dem, som ligger inden for vores mere officielle opdragelseshorisont. For en unge i 3-års-alderen er det fx på et tidspunkt piskende nødvendigt at kunne en bestemt rytme (da-da da da-da; tonerne e c g e c). Den hører med til et barneliv. Man bliver udsat for den, man skal helst kunne svare igen på den. Den skal læres, og der ser man de små børn i vuggestuen gå og øve sig på den. De kan gå og sige da da, og det er ikke bare en sur træ-

ning, indtil du kommer til målet, men det, de kan på det niveau, er nok i sig selv og kan være grundlag for en social aktivitet, der rummer flere børn.

I den periode, da jeg kom i børnehaver med båndoptager, oplevede jeg, at børn ikke oplever denne vrængerytme som drilleri, i de allerfleste tilfælde er det andet end drilleri. Det er faktisk helt fint at blive nævnt ved navn, for når børn kommer på institution, bliver de identitetsløse. De er i begyndelsen anonyme brikker. Det er sjældent, at de kender noget til de voksne eller de andre børn i forvejen.

Da min ældste kom i vuggestue omkring 1970, havde de stadig den asylordning med, at de klædte dem på med institutionstøj og gjorde dem identitetsløse. Selv om det måske ikke bruges mere, er det i princippet mange steder det samme. Identiteten skal tilegnes forfra. Så er det faktisk *noget* at blive nævnt ved navn. Der er nok nogle børn, der bliver kede af det, men de fleste synes, at det er helt fint med, at der bliver råbt efter dem, når de bliver hentet om eftermiddagen. Der er en remse (synges): Henrik skal hjem/på hovedet i seng ... Den går på vrængerytmen. Den er ulidelig for de voksne, der kommer og henter dem. Det tager lidt mere tid på den måde. Her mener jeg, at man har et eksempel på et ritual – ikke bare en løst i luften hængende formning eller kultivering af et stykke liv eller virkelighed, men direkte en ritualisering af en genkommende dagligdags begivenhed, og det er jo faktisk en afgørende begivenhed i sådan et barns liv. Det er overgangen fra institutionen til hjemmet, hvor børnene har et instrument eller et redskab til at forme den begivenhed, hvor vi og pædagogerne i meget høj grad er underlagt den funktionalistiske facon. Vi kan godt synes,

at det er vigtigt at få »afviklet« den der »afhentningssituation« på en eller anden gnidningsfri måde, men det er som regel det funktionelle, vi har som målpunkt. Det børnene gør, er at gribe ind i den og forme den, ikke bare sprogligt, men også socialt. Formen er også deres redskab til at organisere et socialt samvær, hvor punktvis det end er. Det er en social organisme, de frembringer, og jeg mener, at der er tale om en decideret frembringelse af socialt liv på den led. Nogle af disse udtryk bliver faste størrelser, formler, og de formler er grundlag for frembringelse af dels et selvudtryk, og dels for, hvad man kan kalde et socialt fællesskab. Jeg mener, at den afhentningssituation, som jeg her var inde på, er vigtig, er central. Det er to forskellige livssekvenser, som bryder op mod hinanden, hvor du har et middel til at forbinde dem gennem sådan en aktivitet, samtidig med, at du bliver nævnt ved navn, når du forlader institutionen. Hvor mange af os har egentlig ikke det behov i en masse dagligdags sammenhænge i forhold til vores arbejde og alt muligt andet, hvor det bare glider forbi. Vi kunne lige så godt erstattes af et andet hjul i det maskineri. Anonymiseringen bliver på en måde fanget i luften, og det er også derfor, man ser, at ungerne retter sig op: jeg blev nævnt; jeg kan gå.

Men disse faste størrelser bliver ikke bare mekanisk repetition, for der kommer en spænding i dem i kraft af omstændighederne, men også som en følge af, hvad det er for nogle børn, der er involveret i dem, om de selv er udsat for dem, eller de selv frembringer dem og deltager i dem. Det giver dem en intensitet, og vi har det jo med at anskue udtryksformerne udefra og ser dem derfor som uoriginale, som ufærdige, som mangelfulde, som stereo-

type, netop fordi vi anskuer det fra en anden vinkel. Men for børnene er der givet en intensitet i det, og også en nødvendighed i at frembringe dem.

Stereotypien er en overflade, der snyder, for der er et andet ligeså nødvendigt islæt i børnenes kulturfrembringelse, det er, hvad man kan kalde *improvisation*, den er nok den vanskeligste at lære. Den er ikke bare spontan. Der er ikke bare tale om, at børn lever sig ind i et eller andet, og så kører den derudaf. At kunne improvisere kræver lang tids øvelse og færdighed på samme måde som jazz-musikkens formler er relativt simple og enkle at lære, men det er improvisationen, der er krævende og påtrængende, bl.a. fordi den nødvendigvis skal forholde sig til det forhåndenværende sociale rum og fungere som frembringer, krystalliseringspunkt for den sociale organisme.

Jeg vil fastholde den dimension i det, at der er tale om en endda højt udviklet færdighed i kulturfrembringelser. Jeg kan give et eksempel i forlængelse af den før omtalte afhentningssekvens. Det var en dreng, som sad uden for børnehaven i et æbletræ, og det er et godt sted at sidde og gynge og kigge ned på de andre, der bliver hentet. Og når man sidder og gynger, har ungerne også et beredskab, så der kommer lyd på. Det han gjorde var, at han råbte ned til dem: Tine skal hjem/på hovedet i seng. Det råbte han et stykke tid efter Tine, og hun gik og vendte sig og havde det helt fint med, at der blev taget ordentlig afsked med hende. Så kom der efter os en far og hans søn ud af børnehaven, og Henrik, som han hed, havde haft tid til at sunde sig lidt, så da drengen oppe i træet et par gange har råbt: Henrik skal hjem ..., svarer han igen med et andet råb: Thomas skal op å klatte/i sin moars pat-

ter, og bliver ved med det, så det kører den anden vej. Den synes Thomas oppe i træet var skidegod, så de efterfølgende fik ikke den med, at de skulle hjem i seng, men han råbte til dem om sig selv: Thomas skal op å klatte etc., og det råb gik så videre, så det blev en slags afhentningskor på forskellige stadier på vejen ud af børnehaven. Improvisationen bliver så også repeteret, men den formår at opfange børnene samlet i et organiseret netværk af udtryk, af sang.

Selv har jeg det med, at dette her er et grundlag også, når man snakker om ritualer i kirkelig forstand eller i religiøs forstand. Det er også en metode, som man finder i alle mundtlige, altså i alle analfabet-kulturer, hvad enten det er eskimoer eller afrikanere, eller det er vores egen bondekultur for et par hundrede år siden. Da vil man se, at folkekulturen er bygget op på metoder, der er i familie med børnenes. Jeg betragter børns kultur som en folkekultur, og som den eneste livskraftige folkekultur, vi har i vores samfund. Og det vel at mærke en kultur, som ikke er et museum, men som er en kultur på det moderne livs betingelser og er formet i forhold til det moderne liv. Den har lange traditioner; nogle af deres remser kan man finde som middelalderlige, kirkelige bønner (Sten Høgel: den gregorianske sang er til en vis grad bygget op på sådan nogle børneformler), som beror på et netværk af kulturfrembringelse. Og det er jo kultur, der ikke i den forstand eksisterer, ikke eksisterer som et sikret produkt, som noget, der kan opbevares. Den skal frembringes for at komme til eksistens, og den frembringes så på et beredskab af traditioner og af færdigheder hos den enkelte, og så beror den på deltagelse, og på selve det grundlag, det deltagelsesprincip, står

den i modsætning til alt, hvad vi almindeligvis kalder kultur her i landet. Her sker formidlingen igennem *produkter*, hvor du enten er producent eller konsument med et ret skarpt skel mellem de to, og evt. med et stort teknisk og økonomisk apparat som formidlingsfaktor, eller med en institution som formidlingsled. Jeg mener egentlig, at man kan betragte kirken som en kulturinstitution i det billede, hvor den også har en opbygning med nogen som konsumenter og nogen som aktive, og hvor man så at sige har en kulturfond som et lager. Det er selve den lagerfunktion, man ikke har i folkekulturen. Den skal produceres for at kunne være livskraftig, og det er faktisk det, børnene gør i de sammenhænge.

Det jeg har snakket om indtil nu er de omkringsvirrende sproglige og kropslige aktiviteter. Men de findes jo også i meget større, organiserede udfoldelser. Det vi almindeligvis kalder lege. Der er to centrale typer af lege. Der er dem, de små børn leger, nemlig rollelege, og så det de lidt ældre gør: regellege. De sidste har det noget skralt i nyere tid. Det er meget sjældent, man ser de rigtig store lege udfolde sig hos ældre børn i dag. Jeg kan huske udfoldelser, hvor op til 50 børn faktisk var involveret i den samme leg, og det kunne lade sig gøre. Men der er nogle moderne livsbetingelser, som gør, at dette kulturmønster er under nedslidning. Jeg vil sige lidt om rollelegene, fordi de muligvis kan forbindes med jeres tema her. I kender rollelege som 'far, mor, børn' eller for drenges vedkommende Tarzan-lege, Robin Hood-lege, Mytteri i rummet, eller De uheldige helte. Det er tit medieinspirerede lege. Men 'far, mor, børn'-legen er nok den mest centrale leg af rollelegene. Den er bygget op efter et formelsystem. Det er noget af det, kvinder i de senere år har haft ondt af, for hvad er

det dog for en kvindes rolle, man har i den leg. Det er den mest traditionelle, man overhovedet kan tænke sig, og det viser, at børn ikke bare bliver indoktrineret udefra, men at de også indoktrinerer hinanden. Man har også prøvet at pille ved den, prøvet at få børnene til at lege den på andre måder, inspirere dem til at lege morrollen på en anden måde, men det preller af som vand på en gås. Jeg mener nu slet ikke, at problemet ligger der, for det der er på spil, det er ikke, som psykologerne siger, at børnene imiterer de voksne, tilegner sig de voksnes roller. De kan hente fiduser fra de voksne, ligesom de kan hente fiduser fra medierne, men i princippet mener jeg egentlig, at den kvindes rolle, der er i sådan en leg, er radikal modsat. Det er moderen, som har den centrale rolle, og det er på tværs af legens navn ikke faderen, der har den anden, men det er den lille i legen. Faderen er revnende ligegyldig, han behøver slet ikke at være der, og det er en dødssyg rolle. Den handler om at sidde og glo i et hjørne og så råbe: »*Må jeg snart komme hjem fra arbejde?*« Og når han så kommer hjem fra arbejde, bliver han sat i en stol, får maden serveret, får avisen i hånden, han får sutskoene på, og når det er overstået, bliver han lagt i seng. Derimod er der virkelig højspænding i morrollen. Det er som regel den dominerende pige i gruppen, der tager sig af morrollen. Lederen af legen. Legen går ud på at irettesætte andre, stort set. Den handler om at kæfte op og skælde ud og at dominere i forhold til den lille, og den lilles opgave går ud på at være uartig eller være pylret, dvs. at sætte grus i den voksnes maskineri, så der udløses tilrettelæggelsesreflekser. Det er grundstillingen, men det kan være en lille en, der ikke rigtig kan det med at lege, dér vil den, der har morrollen isce-

nesætte den lille. Det er både det med at spille mor over for den og disciplinere den, men også at fortælle den lille, hvordan den skal være uartig.

Jeg vil godt opholde mig lidt ved det rollespil, fordi det også hedder sig, at børn lader sig opsluge af legen, indlever sig i legen, men faktisk mener jeg, at noget af det grundlæggende er, at børn forholder sig til det, de gør, også når de er opslugt. I sådan en rolleleg har man ikke mindre end tre rolleniveauer, der er i aktivitet på én gang. Hvis vi fx tager en pige, der er moderen, og kalder hende Kirsten. Hun kan være sig selv som Kirsten. Hun kan sige til en af de andre: *»Hvis du gør det på den måde, så gider jeg overhovedet ikke have dig med i legen!«* Så kan hun sige om sig selv – og mærkværdigt nok næsten altid i fortidsform – nu *gik* moderen hen til vinduet og råbte ud til *Lillen*: *»Kan du så opføre dig ordentlig!«* Der iscenesætter hun så sig selv og fortæller historien om, hvad hun gør. Det næste hun gør er at gå hen til det fiktive vindue og råbe – vel at mærke med den særlige damestemme: *»Kan du så opføre dig ordentlig!«* Og hvad er det så for en stemme? Det er en slags Hellerup-dansk. Det er lige præcis den stemme, som magten udøves igennem i vores samfund. Det er med den stemme, præsterne, der er uddannet i København, er kommet op til Vendsyssel med sammen med dommere, politimestre og prokuratorer og de andre fine. – Det hun altså gør er, at hun opererer mellem tre rolleniveauer, dels som sig selv, Kirsten, dels som iscenesætter og dels som aktør i rollen, og hun forholder sig til det som sig selv til de andre; hun forholder sig som iscenesætter begge veje, både til sig selv og de andre, og de andres reaktioner kan også indvirke på hende, og så er hun endelig aktør. Der er

ikke mange skuespillere, der kan gøre det efter. De opererer højest i to niveauer. Den eneste, jeg har set, der virkelig kan det der, er Dario Fo; når han optræder som fortæller, så gør han præcis det, som børnene gør.

Alle disse roller: far-rollen, mor-rollen, lillesøster og storesøster m.m., ligger fast. De er klicheer. Det må de nødvendigvis være for at kunne være grundlag for sådan et kulturelt netværk. De skal stå fast; det er derfor, indgreb preller af på dem. Jeg mener, at det i princippet er det samme som i folkelig dramatik, fx hos Holberg, er udviklet på sådan et grundlag med faste typer, og netop typer, som skal fremstille modsætningerne i det daglige liv. Jeg betragter ikke rollelegene ud fra en psykologisk synsvinkel, så de skal være udtryk for, hvad børn har af frustrationer, mangeloplevelser eller fortrængninger, men jeg ser dem som udtryk for det daglige drama, de lever i. Heller ikke som efterligning af de voksnes liv, men udtryk for det liv, de lever, og dér er mor-rollen og lille-rollen egnede redskaber i den konfrontation, som er central i deres liv, nemlig forholdet mellem magtudøveren, den voksne, og så barnet. De rolleformer er så grundlaget. Det legen lever i, er en improvisation, hvor de opererer sig frem. Der er jo ingen af dem, der har tilrettelagt fantasien eller planlagt eller kalkuleret den. Den opereres frem, efterhånden som spændingsfeltet bevæger sig imellem dem. Det vil også sige, at det er en anden type fantasi end den, vi normalt regner med. Vi opfatter fantasi som noget privat, noget der foregår inde i de enkeltes hoveder. Den fantasi, som børn fremstiller i en rolleleg, er en kollektiv fantasi. Det er en fantasi, som er derude, og som de sammen producerer som et fællesforetagende. Dvs. at den fan-

tasi bliver fælles udtryk. Der mener jeg, at der er en afgørende forskel fra vores tid og så til folkekulturen og også til børnenes kultur. Det er det, at der skabes kollektive udtryksformer, hvor det, der brænder på i den givne livssammenhæng, kommer til udtryk gennem traditionsmæssige form-ler. Det ser man også i folkeeventyr, som i princippet er bygget op på den samme måde.

Jeg ved ikke, om man så kan sige, at her er tale om en form for ritualer, men jeg kan se, at det, der ligger i det, er en aktivitet, hvor du udtrykker din livssituation gennem et formet sprog, gennem en formet aktivitet, som også til en vis grad er styret af nogle bestemte normer, af nogle bestemte aktiviteter, der gentager sig, men hvor så også en operation på tværs af en stivnet kliche er mulig i den vekselvirkning, den form for dialektik. Det er muligvis dér, forskellen til de kirkelige ritualer ligger. Ser man på ritualer i andre kulturer end netop analfabetkulturer, har de en anden karakter. Der er ritualer ikke noget, man 'har på lager', men det er noget, der skal frembringes. Dvs. at det må ud-springe af en social nødvendighed, men også af nogle sociale færdigheder som et udtryksfænomen. Jeg tror, det er lige præcis dér, det hvide snit ligger i forhold til kirken. Der er kirken institution, og det betyder, at det ikke står og falder med dig og det, at du møder i kirken, at den institution eksisterer, at ritualer kommer i stand. En leg eksisterer kun, hvis den bliver frembragt. Det tror jeg er noget af det, sækulariseringsprocessen har medført, at kirken er blevet en udvendig institution.

Jeg ved, at jeg har haft brug for kirken, og jeg ved også, at mine børn har, og det er specielt, når det handler om dåb og død, især det sidste. Jeg mener egentlig

kun, hvis jeg skulle sætte det på spidsen, at kirken har et livskraftigt ritual i dag, når det handler om død. Da har man brug for kirken, og da kan kirken forme en livssituation, så det bliver til virkelighed for én. Og det gør det kun, fordi du er deltager.

Det børn gør i disse aktiviteter er, at de frembringer virkelighed. De frembringer en anden slags virkelighed, mens legen foregår, end de ellers er placeret i. Det er en virkelighed, som ikke er hverken særlig idyllisk eller 'demokratisk' i den forstand. Det går meget hårdt for sig tit i de legesammenhænge, men det er én, de selv frembringer. De organiserer den selv, og jeg mener også, at børn faktisk udvikler avancerede evner med hensyn til at kunne organisere sig socialt. Sådant en leg er en ret fantastisk organisme. Bare tænk på, hvad vi kan stille op med hinanden i sådanne sammenhænge. Vi kan ikke stille ret meget op med hinanden, undtagen det er tilrettelagt under en eller anden form. Sådant et par unger kan møde hinanden, og så kan de sige: »*Skal vi lege?*« De behøver ikke at sige så meget. Måske blot: »*Jeg er moren, du er Lillen!*« Så kan de derfra operere sig frem i den legeorganisme, og der kan være mange børn involveret i sådan en historie, hvor der både er indholdsmæssigt udtryk, som har en mytisk karakter, og hvor der så også er en udtrykskraft, en frembringelsesdimension.

Noget af det, der gør, at man har et lidt nedladende forhold til de udtryk er, at de er skabt på en anden æstetik end den, der er fremherskende i vores samfund. Hvor vores historier og fortællinger helst skal have produktform og have en struktur, hvor man har en begyndelse, så et kulationspunkt, og så en løsning eller en slutning, der bevæger sig enten i en tidsmæssig eller en årsagsmæssig lineær følge

fra et begyndelsepunkt til et slutpunkt – til et resultat, dér er børnenes udtryksformer anderledes. Strukturelt er de uden nogen egentlig begyndelse og uden nogen egentlig ende, og den skifter fra tema til tema, men grundspændingen udenom ligger fast. Det gælder fx far-mor-børn legen, dér ligger spændingen ikke inden i legen, i dens forløb, i dens tema, i dens indhold, men du har en spænding omkring den, der handler om voksen/barn, en magtkonfrontation. I drengeløse er det lidt anderledes. Dér går det på forfølger-forfulgt. Det er en anden grundspænding, der ligger i det.

Denne fremtrædelse betyder, at vi tit ser dem som helt tilfældige plukvise udfoldelser. Men det er egentlig en karakter, der svarer meget til, hvad andre folkekulturelle udtryk har, som det fx kendes fra Færøerne med deres lange, lange dansesancer, hvor det heller ikke er særlig sjovt at sidde udenfor og være tilskuer. Man skal være deltager for at opleve spændingsfylden og intensiteten.

En yderligere dimension er det indholdsmæssige. Jeg vil fortælle en historie til sidst, der kan vise det tematiske i sådan en rækkefølgestruktur. Vi har et felt i legen med flere temaer. Der er ingen tidsfølge i legen, vi kan plukke det ene eller det andet ud af feltet. Det er en simultan historie, hvor de forskellige ting bliver plukket ud og plantet ind i legen. Det er en anden tids- og sammenhængsstruktur, der ligger i det. Historien kan vise den præcision, der kan være i børns måde at formulere sig på, og også vise den anderledeshed, der er i den i forhold til begrebsprog. Børns sprogbrug er flerdimensional. Jeg tror nok, at det er den samme diskussion, I har haft i kirken i forbindelse med et mytisk sprogbrug og i forbindelse med for-

tællingen i forhold til tolkningsteologi.

Man har almindeligvis den opfattelse, at børns sprogbrug ligger fast og fikseret i det konkrete, at de refererer til særlige oplevelser, men jeg mener egentlig, at de bruger en anden metode til at udtrykke det almene, nemlig en anskuelig sanselig metode, som ligger i fortællingen, dvs. at den er anderledes end begrebet. Begrebet er en fikseret lukket størrelse, som sætter en erfaringsammenhæng på knappenåle, kunne man sige, hvor fortællingen fastholder den i sin dynamik og fleksibilitet. Denne historie er ikke en historie af en type, som børn rabler af sig, den er snarere småsnak. Det er en dag, hvor en dreng på fire år kommer hjem fra børnehaven og kommer ind i stuen, hvor moderen er. Han er ikke særlig vild med den børnehaven, han går i. De har meget struktur og meget skema på dagligdagen. De har meget med regler. Det er faktisk også et meget abstrakt udtryk. Hvis nogen kom og spurgte: hvad er egentlig en regel, så ville vi komme ud på dybt vand som voksne, og vi ville begynde med noget forklareri, der kunne ende alle mulige steder. Ikke desto mindre er det noget, der betyder meget i børns liv. Det er noget, de lever i i praksis og forholder sig til. Den historie, jeg nu vil fortælle, vender hele den metode på hovedet, for drengen har et udgangspunkt i det abstraktforhold, i det begreb, som 'reglen' er. Det, han gør ved det er, at det bliver til en konkret historie. Han sidder dér og siger hen for sig: regler de kan godt lugte. Nå, siger hans mor. Ja, og regler de har osse øjne. Ja, og reglen henne i børnehaven det er Hanne, og reglen den vokser og vokser helt op i himlen, ja helt op til solen, siger han så.

Det er nok lidt tilfældig snak, men samtidig mener jeg, at der er en enorm præci-

sion i det udtryk. For det første: regler, de lugter; og det gør de jo. Vi har også et ord for det. Vi siger, at 'atmosfæren' er på den eller den måde. En situation, der er lagt under regel og låg, den lugter på en særlig måde. Det næste er, at regler de har øjne, og det har de også. De holder øje med os, også når der ikke er nogen til at holde øje med os og overvåge, at reglen bliver overholdt. De ligger i baghovedet og holder øje med os, ligesom Vorherre blev brugt til at holde øje med folk. Det næste er, at reglen får krop. Det er ikke en historie, der handler om lederen i børnehaven. Hun er hverken værre eller bedre end så mange andre, men hun er den instans, der kan kropsliggøre hans vision. Og jeg vil egentlig kalde det en vision af regel, den dæmon i børns liv, som hedder regel. Det han gør er at aktivere det abstrakte forhold eller begreb, som er centralt i hans dagligdag, gør det til en dæmon og fortæller en historie, der har karakter af at være myte om hans majestæt, reglen. Man kan tænke sig, at historien kører videre og fx går ind i en dynamik med nogle modkræfter og sådan noget, og i det øjeblik det sker, så har man faktisk en myte, som vi kender det fra alle mulige sammenhænge. Og her er der vel at mærke tale om en moderne myte, og det vil sige en historie, der handler om et aktuelt livsforhold. Det er ikke heller et symbol, som er hentet fra en eller anden fortidsvirkelighed eller fra et religiøst stofområde, eller hvad der nu ellers er symbolproduktivt i dag, og det mener jeg er en anden ting i vores aktuelle hverdag, at symbolerne, myterne, ritualerne de hører hjemme i en fortid. De er ikke dynamisk nyudviklede i forhold til det daglige liv, vi lever i dag. Det tror jeg er et af jeres største problemer i forhold til kirken, det er mangel på et aktivt symbol- og myte-

sprogs udvikling, som handler om det daglige drama, vi befinder os i i dag. Det er symboler, som hører et andet samfund til, og det betyder, at de bliver éndimensionale, for de skal nemlig fortolkes. Det er helt klart sådan, at et eventyr som Rødhætte og ulven, det gør indtryk på børn. Det handler om den psykiske virkelighed, de er i, men samtidig mener jeg, at ulven er et dårligt symbol, fordi det er éndimensionalt. Det er udelukkende en psykisk realitet. Det er derimod ikke en social realitet eller en del af en virkelighed, dvs. at der er ingen brobygning mellem det indre og det ydre. Det tror jeg er et af de steder, hvor der er en fatal mangel. Der savnes den slags symboler til at fange vores liv og til også at kunne give det en dynamik, en retning, som er produktiv på det psykiske og på det sociale plan, ligesom ritualmangelen er slående og bliver erstattet af alle mulige former for vareproduceret ritualisering af hverdagen. Hos børn mener jeg, at man ser en ritualisering af hverdagen, et udtryk for det daglige drama, de eksisterer i, og også en symboludvikling, som vi faktisk kunne tage ved lære af, fordi den foregår på de præmisser, der hersker i dag.

Jeg skal slutte med en fortsættelse af historien. Den samme dreng kommer hjem et halvt års tid efter. De har lagt pædagogikken om i børnehaven, i retning af det mere børneorienterede, brudt skemaerne og ugeplanerne. Det giver meget kaos i en lang periode. Det er virkelig et sejt arbejde, det at få andre organiseringsformer, der er bestemt af børnene, til at udvikle sig og ligge som en form for kultur i institutionen. Det er sejt. Han kommer så hjem og siger til sin mor: *»Nu har vi ingen regler henne i børnehaven mere«*. *»Nå«*, siger moderen, *»det var da godt«*. *»Nej«*, siger drengen, *»det var ikke så godt, for*

så skal man sidde der og sige værsgo til sig selv!« Det handler altså om, at i lige så høj grad den ydre form er tyranni, er formløsheden det, og om behovet for en kultiverende formidling af livssammenhænge.

– Velbekomme!

Debat efter indlæggene:

E.A.: – Hvis man blander moralen ind i fortællingen, ødelægger man fuldstændig fortællingen. Fortællingen kræver en samtale bagefter, hvor man samtaler om, hvordan vi skal forstå fortællingen.

N.J.: – Ikke mindst i et kirkerum bør man fortælle, så man får sin egen pointe med, og så bagefter tage samtalen. Stilles der spørgsmål under fortællingen, kan der ske det, at fortællingen bliver hakket i stykker, så man mister den røde tråd og kommer ud ad nogle tangenter.

Fra salen: – Viser man en diasserie, mens man fortæller, holder man tråden og får en fælles oplevelse, når tekst og billede går i ét. Giver et godt udgangspunkt for den efterfølgende samtale.

E.A.: – Et kort svar til et vældigt spændende spørgsmål: Vi har oplevet, at det faktisk af og til er bedre uden billeder, fordi de binder for meget. Børnene ser ikke på fortælleren og lever ikke med, men er optaget af det tekniske. Og en bibemærkning, som kunne udløse et helt foredrag: man binder deres fantasi gennem billederne. Jeg har selv været med til at udgive de billeder, idet jeg sidder som formand for Bibelselskabets børne- og ungdomsudvalg. De skal være der, men vi skal ikke bruge dem hver gang.

Fra salen: – Nogle billeder åbner for fantasien – andre lukker til – jvf.: fortællinger.

N.J. spurgte Fl.M. om forholdet fortælling-dialog, hvad der er bedst for børn.

Fl.M.: – Jeg er ret overbevist om, at du ikke bruger fortællingen som det, jeg vil kalde

illustration, men som trick til at få fat i ungerne. Jeg har også set Egon Nielsen i TV og synes, at han var fantastisk. Noget af det han kunne – i modsætning til de fleste andre, der optræder i TV – er, at han kan gøre sig nærværende i forhold til de børn, der sidder i stuen. Dvs. at de ikke blot sidder og oplever hans fortælling, men at der sker en form for gennembrud. Han viste fx sine hænder frem og viste, at den ene var forkrøblet, og det var han glad for, for derved var han kommet til at skrive. Sine fortællinger havde han selv tilegnet sig. De havde noget at gøre med hans liv og var ikke bare noget, man kan gøre til en illustration. Grundfortællingen, som I vist kalder det i jeres sammenhæng, er selve fortællingen, men for at den skal leve i mundtlig gengivelse, betyder selve fortællesituationen lige så meget som historien. En god fortæller er ikke én, der kan nogle historier, men én, der kan skabe situationen, at han kan frembringe et stykke liv, mens det er der. Sagt på en anden måde: Ordet bliver kød – fortælling er handling. Du kan ikke bruge fortællinger til at motivere, til at illustrere, til at lægge lokkemad ud for det ene eller det andet. Fortællingen må have brugsværdi for dig, og det må være vigtigt, at det stykke liv, vi er sammen om lige nu, kan komme til eksistens. En god fortæller er den, der kan væve et socialt netværk. De historier, du har henvist til, har en fortæller i sig. Børn har meget sans for selve udtrykket og for virkningen af udtrykket og for situationen. Det er tit lige så meget det, det kommer an på. Teologien, som jeg har mødt den både i kirke og skole, er noget med at udlægge en historie. Det kan blive fortællerisme, noget med at finde de punkter, hvor fortællingerne kan blive meningsfulde, eller kan fortolkes eller oversættes til en nutid.

Edel J.: (til Fl.M.) – Du sluttede dit indlæg

med at sige, at den ydre form er et tyranni, men formløshed er også tyranni. Det er faktisk det, vi står overfor, hver gang vi skal lave noget for børn inden for kirkens rammer. Må jeg spørge dig: hvad kunne du drømme om var noget, der kunne fænge børn, hvis man skulle lave en gudstjeneste med en tidsramme på ca. 1 time.

Fl.M.: – Det er jo et spørgsmål om, hvorvidt jeg vil gå ind på jeres sjælefangerpræmisses, hvad jeg ikke vil. Kirken er et magtinstrument i vores samfund, hvor der i de sidste 2-3 hundrede år har hersket en centralistisk kulturimperialisme, som har bombet folks og børns kultur tilbage til nogle trevler. Den kulturimperialisme er i dag erstattet af én amerikansk medieimperialisme. Derfor kommer jeg i et dilemma, når du spørger sådan, for der er nogle kvaliteter i ritualerne og i historierne. Overhovedet det at have nogle forståelsesformer og udtryksformer er pinende nødvendigt med den ritualløshed og erindringsløshed, der sætter sig på vores egen skæbne. Jeg er nok dér, hvor jeg tror, at kirken har udspillet sin rolle, at gudstjenesten ikke kan lykkes. Det stiller sig som et problem. Fællesgodset er forsvundet. Det betyder ikke, at historierne har mistet deres udsagnskraft. De har den punktvis. Men kirken som institution tror jeg ikke på. Jeg har haft brug for den et par gange i mit liv. Til dåb og begravelse. Det har noget fundamentalt at gøre med, at nogle følelser skal ud og blive til virkelighed som en social realitet. Da er kirken det sted, hvor ritualer kan fungere. Jeg er deltager i frembringelsen af ritualerne. Jeg er ikke bare passiv. Det kan formulere mine oplevelser, så de kan komme ud og ikke bliver hængende i et fantasispil. Det der karakteriserer os som mennesker er, at vi frembringer virkelighed, som oprindeligt betød virke, virksomhed. Arbejde og leg er de former, hvorigennem

vi formulerer virkelighed. En underafdeling under legen kunne man kalde ritualer. Legen, ritualer som et redskab til at frembringe virkelighed. Den frembringelse, som ligger i kirken, er beslaglagt af institutionen, af hierarkiet, som har taget patent på den frembringelse.

Per J.: – Nu vil jeg tale rigtig gammeldags kirkeligt. Problemet er jo, at mennesket skal lade sig sige, og mennesket vil ikke lade sig sige. Det du udtrykker, er noget, som nærmer sig narcissisme, at vi vil egentlig kun selv. Kirken bilder sig ind at have et budskab, som vi skal bringe videre, og det er umådeligt populært at have et budskab. Det kan man se alle vegne. Budskab er et skældsord. Vi ønsker at være 'selfmade'. Vil du overhovedet anerkende, at man udefra skal lade sig sige af nogetsomhelst? – for at sige det meget firkantet.

Fl.M.: – Ja, det vil jeg godt, hvor jeg kan bringe det i forhold til mig selv og min egen situation. Det jeg har sagt om legen, betyder egentlig også, at legen er noget, der ligger uden for mig selv. Det er en sammenhæng, der eksisterer før og efter mig. Men hvis der ikke indgår noget af min virksomhed, bliver det noget, der bliver presset ned over mig. Så bliver det smukke ord, som nogen kan være interesseret i, fordi de har sprog til at oversætte det. – Ja, I har et budskab – også et bestemt budskab.

P.J.: – Budskabet skal naturligvis nyformuleres hele tiden.

Fl.M.: – I skal nyformulere Gud – Guds navn – for børn.

N.J.: – Det kunne Egon Nielsen – i stedet for at starte med at sige: Nu skal vi tale om Gud – så kan vi opleve, hvem og hvordan Gud er gennem fortællinger som den om Zakæus og den om kvinden ved Sykars Brønd osv.

Pointen i historien om arbejderne i vin-

gården er, at menneskers liv måles efter en anden lineal end den, der er arbejdsmarkedets lineal – en anti-jantelovshistorie. Det moderne barn ved i høj grad noget om, at det regnes efter kvantitet og ikke kvalitet. Derfor kan historien udvide og give nogle menneskebegreber og måske gudserfarin-

ger, som barnet måske ikke havde i forvejen. Historien er 100 % aktuel.

Efter nogle afsluttende bemærkninger og taksigelser, blev det meddelt, at Værkstedskirken indtil videre indstiller sit arbejde.